

LBRIS

We know
books

Colecția ORIENS

coordonată de Alain Harly și Virgil Ciomoș

© Association Lacanienne Internationale

Editura EIKON

Cluj-Napoca, str. București nr. 3A

Redacția: tel 0364-117252; 0728-084801; 0728-084802

e-mail: edituraeikon@yahoo.com

Difuzare: tel/fax 0364-117246; 0728-084803

e-mail: eikondifuzare@yahoo.com

web: www.edituraeikon.ro

Editura Eikon este acreditată de Consiliul Național al Cercetării Științifice din România (CNCS) – domeniul Filozofie

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

LACÔTE, CHRISTIANE

Inconștientul / Christiane Lacôte ; ed. îngrijită, rev. și adnotată de Virgil Ciomoș ; trad. de Robert Arnăutu. - Cluj-Napoca : Eikon, 2012
ISBN 978-973-757-669-9

I. Ciomoș, Virgil (ed., trad.)

II. Arnăutu, Robert (trad.)

1

Imagine coperta I: Miron Duca, *Urme pe zid* (2007), detaliu

Editori: Valentin AJDER

Vasile George DÂNCU

Coperta: Ioachim Gherman

Traducere după Christiane Lacôte, *L'Inconscient. Un exposé pour comprendre. Un essai pour méditer*, Paris, Flammarion, Collection « Dominos », 1998.

CHRISTIANE LACÔTE

INCONȘTIENTUL

Un expozeu pentru a înțelege

Un eseu pentru a medita

Traducere de *Robert Arnăutu*,
revăzută și adnotată de *Virgil Ciomoș*

E I K O N

Cluj-Napoca, 2012

- pulsivitatea de viață, 20, 37,
69, 82, 85
- refulare, 17-18, 26, 30, 37,
40-42, 44, 46, 48-51, 53-
55, 67, 69-70, 72, 74-76,
78, 82-83, 85, 93-94, 96,
110, 113, 121, 123, 139,
140, 142-143
- repetiție, 16, 60, 63, 68-71,
75, 115-118, 121
- reprezentare, 26, 41-42,
46, 50, 54-55, 61, 71-72,
94, 137, 140, 142, 144-
145
- rezistență, 31-32, 69, 74,
79, 86, 95-96
- sadism, 71
- Saussure, 113
- Segal, 93
- semnificant, 105, 110-116,
116, 122-125, 127-128,
136-138, 142-144
- Serres, 11, 62, 100-101,
119-121
- sexualitate, 30, 45, 70, 78,
140-141
- sexualitate infantilă, 59
- simptom, 7, 9, 20, 25-26,
33-34, 36, 43, 47, 50, 54,
58, 60, 69-70, 78, 82, 92,
95-96, 108, 129-130,
136, 142
- sine, 13, 15, 20, 67-68, 71,
73-84, 88-90, 106-107,
124, 127-128
- Spielrein, 63, 70
- structuralism, 110, 128
- sublimare, 56, 68, 82-84,
86, 143
- supraeu, 20, 67-68, 71, 73,
80, 82, 88-90, 94
- termodinamică, 19, 51,
119
- topică (a doua), 21, 56, 67,
69-70, 80, 82, 87-88, 99
- topică (prima), 19-21, 62,
70
- transfer, 7-8, 25, 27-28,
30-31, 36, 42, 50, 57,
59-60, 79-81, 95, 101,
105, 114, 129-130, 144
- vorbă de duh, 7, 17, 89,
140, 145
- Winnicott, 91

CUPRINS

<i>Prefață la ediția română</i>	7
<i>Cuvânt înainte</i>	13

**CONSISTENȚA DINAMICĂ A CONCEPTULUI
DE INCONȘTIENT***Inventarea inconștientului, transferul inclus*

<i>Plecând de la „ceea ce nu merge”</i>	25
<i>Pentru dragostea Marthei</i>	26
<i>Inventarea unei noi relații cu celălalt</i>	28
<i>Miza „Schiței pentru o psihologie științifică”</i>	30
<i>O memorie fondată pe diferențele dintre facilități</i>	32
<i>Inconștientul este psihicul însuși</i>	34
<i>Refularea</i>	37
<i>Proces primar și proces secundar</i>	38
<i>O regulă de cercetare</i>	41
<i>Scrisorile lui Freud: invenția inconștientului necesită raportul cu celălalt</i>	43

Elaborarea conceptelor fundamentale

<i>Unicitatea libidoului, miza corespondenței cu Jung</i>	45
<i>Combinatorica freudiană</i>	47
<i>Refularea originară</i>	50
<i>Dimensiunea de alteritate a inconștientului</i>	51
<i>Situarea mitului</i>	56
<i>„Alegerea” nevrozei</i>	57
<i>Inconștientul este o cunoaștere</i>	60
<i>Automatismul de repetiție</i>	60
<i>O alegere epistemologică deranjantă</i>	63

REFUNDAMENTAREA**CONCEPTULUI DE INCONȘTIENT****Ireductibilitatea inconștientului**

<i>A doua topică freudiană</i>	67
<i>Importanța reprezentărilor verbale</i>	71
<i>Sine, eu, supraeu: noțiuni clinice</i>	73
<i>Freud și Groddeck, sinele și domeniul psihosomatic</i>	76
<i>Care sunt limitele inconștientului?</i>	78

Inconștientul

157

<i>Redefiniri și resituări ale operațiilor de refulare și sublimare</i>	82
<i>Denegarea, legătura cu pulsiunea de moarte</i>	85
<i>Interpretarea kleiniană a pulsiunii de moarte</i>	89
<i>Nou-născutul în conflict</i>	91
<i>Construcțiile în psihanaliză</i>	95

Un hiatus fundamental

<i>Întoarcerea la Freud plecând de la concluziile trase din „Dincolo de principiul plăcerii”</i>	99
<i>Lectura: o ternaritate de fond</i>	100
<i>Inconștientul nu este o „piesă detașată”</i>	102
<i>Există un „subiect al inconștientului”</i>	104
<i>„Wo Es war, soll Ich werden”</i>	106
<i>Servituți și stăpâniri imaginare</i>	109
<i>Subiectul inconștientului se află în creația poetică</i>	110
<i>Aimée</i>	111
<i>„Inconștientul este structurat ca un limbaj”</i>	112
<i>Perspectiva asupra metaforei</i>	114
<i>Conceptul de juisare</i>	115

<i>„Inconștientul e ultimul observator obscur al hazardului” .....</i>	119
<i>Determinarea subiectului prin repetiție .....</i>	121
<i>Pasiunea semnificantului. Divizarea subiectului .....</i>	123
<i>Cunoașterea inconștientă inventează pe marginea cavității care este realul .....</i>	125
<i>Incompletitudinea Celuilalt ca argument al transiteri psihanalizei .....</i>	128
<i>Conceptul de inconștient este etic .....</i>	129

ANEXE

<i>Glosar .....</i>	135
<i>Bibliografie .....</i>	147
<i>Index.....</i>	151

Consistența dinamică a conceptului de inconștient

Inventarea inconștientului, transferul inclus

Plecând de la „ceea ce nu merge”

Ce anume îl ghidează pe Freud în această invenție a unui nou tip de relație cu celălalt? Nu este nici o idee regulativă, în manieră kantiană, nici o transcendență inaccesibilă, atotștiutoare, evocată și invocată. Ar fi suficient să afirmăm că, în relațiile sale cu pacienții și elevii săi, Freud pornește de la ceea ce nu funcționează, de la ceea ce poartă numele de „patologie”?

De fapt, în *Studii asupra isteriei* (1895), scrise împreună cu J. Breuer, Freud pornește de la simptomele isterice și de la posibilitatea de a le vindeca atâta vreme cât le luăm în considerare și nu le expulzăm în domeniul derizoriului sau al abjecției. Dar în ce anume constă noutatea demersului său? Căci, în gândirea iudeo-creștină, simptomul – cu atât mai mult cu cât el produce suferință – este saturat de sens. El poate fi o rugă pentru îndurarea divină și poate suscita o salvare și o vindecare absolute. Nu este, așadar, suficient să

afirmăm că psihanaliza a descoperit unul sau mai multe explicații pentru ceea ce nu funcționează, pentru ceea ce constituie un scandal în ordinea lumii.

Freud afirmă legătura între simptomele isterice și avatarurile satisfacției sexuale. Cu siguranță, la acea epocă și, probabil, de-a lungul întregii sale elaborări, el valorizează împlinirea juisării sexuale, în raport cu care avatarurile sale sunt niște accidente, dificultăți, inhibiții etc. Naivitate? Mai târziu, Lacan va situa juisarea sexuală prin raportarea la un hiat de netrecut între bărbat și femeie, ceea ce radicalizează sensibil ratarea idealului „întâlnirii sexuale”.

Și totuși, la începuturile psihanalizei, maniera în care Freud predica o juisare sexuală „împlinită” pare mai puțin simplă. Istoric, e banală afirmația că, la momentul în care Freud enunța conținutul sexual al reprezentărilor inconștiente (pentru că ele sunt refulate), conformismul și pudibonderia pe care le afișa burghezia vremii nu suportau un astfel de scandal. Ideea privitoare la funcția satisfacerii sexuale era, în consecință, pe cât de necesară, pe atât de curajoasă. Această insistență rămâne valabilă și astăzi, și anume, într-un mod nou, dacă este adevărat că timpurile noastre sunt marcate de prevalența unei bunăstări asexuate, obținută prin intermediul drogurilor.

Pentru dragostea Marthei

La început, Freud se interesase de proprietățile stimulante și liniștitoare ale cocainei, temă abordată în cadrul unui proiect științific. El însuși avusese, de altfel, prilejul să

experimenteze efectele acestui drog asupra a ceea ce el denumea prin „neurastenii” sa.

În cele din urmă, Freud alege – împreună cu Martha – supliciile și plăcerile vieții amoroase și ale dorinței sexuale. Putem urmări istoria acestei alegeri – cum a remarcat Ch. Melman în lecțiile sale – prin lectura scrisorilor adresate logodnicei sale. În corespondența sa cu W. Fliess, prin transferul* către acesta, Freud dă câteva indicații despre dependența produsă de tutun și despre implicațiile acestei alegeri. În Scrisoarea 17 (din 19 aprilie 1894), Freud îi adresează, de altfel, un lucru nemaîntâlnit: îi dedică despărțirea sa de țigară, îi încredințează adică acest moment al renunțării și îi descrie cu precizie starea lui de sevrăj. Un sevrăj dedicat lui Fliess... La rândul lui, Fliess se interesa de efectele anestezice ale cocainei asupra mucoasei nazale, și, prin urmare, putea prea bine înțelege prețul plătit nu doar pentru refuzul acestei plăceri sau pentru aceea – mai singulară – proprie însăși stării de lipsă ci și abandonul cercetărilor științifice dedicate acestei farmacologii.

Aceasta a fost miza inițială pornind de la care se va inventa transferul și asupra căreia se va juca deschiderea inconștientului. Pierderea juisării toxicomane va permite teoretizarea libidoului* ca fiind esențialmente sexual. Să adăugăm că efectul adresării acestei pierderi va fi avut drept consecință radicalizarea – prin disimetrie – a relației pe care Freud o întreținuse cu Fliess, distingând-o, în acest fel, definitiv de cea pe care o întreținea cu Breuer (cu care colaborase, totuși, principalele caracteristici ale clinicii isteriei).

Drept urmare, în cazul lui Fliess, miza nu mai ținea strict de domeniul dezbaterii, fie ea intelectuală sau per-

sonală. Putem, oare, înțelege studiile freudiene din această perioadă – dedicate excitației și abreacției (*i.e.* descărcării de excitație) – fără a le situa cumva în raport cu fenomenul anesteziei sau al bunăstării induse de mai sus pomenitul produs chimic? Domeniul inconștientului este – vedem bine – inventat prin cu totul alte mijloace decât prin speculații sau ipoteze îndrăznețe, verificate ulterior. Cu toate acestea, accentuând simultaneitatea inventării transferului și a inconștientului, am putea, oare, specula asupra posibilității unui raport cu un celălalt atât de misterios încât doar cei aleși în urma unei inițieri ar putea povesti câte ceva despre el? Deși mulți o susțin, pentru noi, ezoterismul nu demonstrează niciodată decât caracterul ascuns a ceea ce rămâne ascuns, a ceea ce cade în gol. Inconștientul nu este un mister ci o cunoaștere ce se inventează pornind de la o nouă relație cu celălalt, pe care dorim să o circumscriem și să o explicităm.

Inventarea unei noi relații cu celălalt

Iată, așadar, care este teza noastră: dacă Freud a inventat conceptul de inconștient – pornind de la care cititorii și chiar discipolii lui sunt interesați mai degrabă de referentul acestui cuvânt, ca de un fel de realitate „independentă” cumva de demersul care forjează acest concept –, el a făcut-o tocmai pentru că inventat o nouă manieră de raportare la celălalt. Dacă în cele ce urmează vom urmări – pas cu pas – începuturile acestei invenții, o facem, mai ales, pentru a evita o eroare teoretică care ne-ar putea determina să descriem inconștientul ca pe o realitate psihică pe care

fiecare dintre noi o poartă în sine, ca un fel de „proprietate” a sufletului, ca pe o citadelă antică, redescoperită și exploatată în scopuri curative.

Probabil că nici nu există un inconștient freudian în lipsa curei freudiene. Dispunerea, chiar artificiu propriu divanului și fotoliului, este cu totul altceva decât un simplu accident istoric. Decorul rămâne esențial, în vreme ce inventarea unei noi raportări la celălalt prin intermediul cuvântului e tocmai ceea ce suscită câmpul inconștientului. Dincolo de relațiile sale amoroase cu Martha, de admirația pe care i-o purta lui Charcot, de relațiile de colaborare stăruitoare pe care le întreținea în problema isteriei cu Breuer, Freud fundamenta orientarea cercetării sale pornind de la mizele relației sale cu Fliess. Ceea ce revine la a spune că nu „își aplica” rezultatele investigațiilor sale asupra nevrozelor printr-un simplu efect de oglindă ci se plasa – el însuși – într-un nou tip de relație cu celălalt și, în acest fel, deschidea un nou domeniu al științei. Acțiune etică și teoretică în același timp.

Prin această alegere, Freud va degaja terenul radicalității sexuale a dorinței. El o separă astfel de anestezia bunăstării, de speranța unei eliberări a inhibițiilor noastre prin chimie, de idealul eternei armonii. Pentru că inhibițiile, dezechilibrele, suferințele sunt interesante și fac parte din textura însăși al dorinței. Atunci când Freud afirmă că libidoul e sexualizat, el nu se interesează deci de o speculație pansexualistă ci de un angajament bazat – inițial – pe o ruptură. De fapt, relația psihanalitică – și aici evocăm pe aceea care probabil va fi fost întâia – stabilește că nu toate satisfacțiile sunt echivalente, că ele nu se află într-un același

raport cu inconștientul și că trebuie plătit un preț pentru dezechilibrul fecund datorită căruia sexualitatea e euristică sau, cu alte cuvinte, fertilă pentru acest tip de descoperiri. Efectul acestui punct de plecare este acela că, pentru psihanaliză, nu există disjunctie între gândire și act: greutatea gândirii constă tocmai în a fi act.

Miza „Schitei pentru o psihologie științifică”

A doua miză a invenției transferului prin intermediul relației lui Freud cu Fliess o constituie *Schița pentru o psihologie științifică*, adresată lui Fliess, găsită printre documentele acestuia din urmă, neterminată și, evident, nepublicată. Unele idei au fost, ce-i drept, reluate și modificate în *Interpretarea viselor*. *Schița* este, probabil, comparabilă cu acele opere neterminate ale artiștilor, conservate, totuși, în atelier, în sertar sau încredințate prietenilor, care rămân acolo, izolate, ca un document de memorie indispensabil pentru reamorsarea creației. Freud nu a reclamat, totuși, niciodată lui Fliess acest eseu despre funcționarea aparatului psihic. Or, el încerca acolo să construiască o schemă neurologică care să permită explicarea mecanismului a ceea ce este pus deoparte, pe acela al refulării adică. Coerență globală a unui demers ce construiește obiectul prin actul său.

Dincolo de ceea ce poate părea desuet pentru neurologia actuală, insistența freudiană asupra aspectului cantitativ al excitațiilor afirmă de la început continuitatea între fenomenele zise „normale” și fenomenele zise „patologice”, ca isteria și nevroza obsesională: „Procese precum stimularea

(*Reiz*), substituția, conversia, descărcarea, ce trebuiau descrise, au condus imediat la o concepție despre excitația neuronală ca fiind caracterizată de niște cantități continue”⁸. Freud distinge astfel neuronii Φ – care nu opun nici o rezistență percepției, sunt permeabili și, ca atare, nu rețin nimic –, de cei ce opun o anumită rezistență și care, reținând cantități determinate de excitație, pot constitui o memorie – neuronii Ψ .

El va lega de îndată memoria de cuvinte: „Facilitățile⁹ dintre neuronii Ψ constituie, precum știm, memoria, reprezentare a tuturor influențelor experimentate de neuronii Ψ , provenind din lumea exterioară. În prezent, noi remarcăm că «eul» [*je*] procedează el însuși în același fel precum în investiția neuronilor Ψ și excită transferurile care, cu siguranță, ar trebui să lase în urma (lor) facilități, în calitate de urme (*Spuren*). Totuși, Ψ nu are nici un mijloc de a distinge aceste serii consecutive ale proceselor de gândire de cele consecutive ale proceselor de percepție. Procesele de percepție pot fi, probabil, recunoscute și reproduse grație asocierii cu descărcările de percepție; în schimb, pornind de la facilitățile care au produs gândirea, nu e nevoie decât de rezultatul însuși și nu de o memorie. Aceeași facilitate a gândirii poate fi formată pornind de la un proces intens sau pornind de la zece, mai slabe, dar insistente. Semnele de

⁸ *Esquisse d'une psychologie scientifique* (1895), publicată în *La Naissance de la psychanalyse*, Paris, PUF, 1969, (p. 313-396), p. 316. Am modificat această traducere ajutându-ne de cea a lui C. Dorgeuille și J.-P. Hiltbrand (document intern al Asociației Freudiene Internaționale).

⁹ Fenomen ce constă în înlesnirea trecerii fluxurilor nervoase prin conductorii ca urmare a repetării. Cf. fr. *frayages*, engl. *facilitation*, germ. *die Bahnung* (nota trad.).

descărcare a limbajului remediază această insuficiență, ele așează pe picior de egalitate procesele de gândire și procesele de percepție, le acordă o realitate și le restituie memoria lor posibilă¹⁰.

O memorie fondată pe diferențele dintre facilități

Întrebarea este, așadar, următoarea: cum gândim memoria – ca modificare durabilă – și cum salvăm perpetua posibilitate a percepției – modificare non-durabilă? Soluția construită de către Freud se fundamentează pe relația dintre două tipuri de neuroni: unii permeabili, care nu opun nici o rezistență, și ceilalți, impermeabili, afectați adică de rezistență prin ceea ce el desemnează ca fiind barierele de contact. Ce e, mai precis, facilitatea? „Ea constă”, scrie pentru început Freud în chiar capitolul dedicat barierele de contact, „în absorbția cantității de excitație de către aceste bariere de contact”. Facilitatea va asigura astfel o mai mare permeabilitate. Din acest motiv, „e necesar, în genere, să atribuim fiecărui neuron Ψ mai multe canale de legătură cu alți neuroni, deci mai multe bariere de contact. Căci aici se fondează posibilitatea unei alegeri, care e determinată de facilitate”. În concluzie, „putem formula toate acestea de o manieră mai precisă: memoria ar putea fi ilustrată de diferențele survenite între facilitățile dintre neuronii Ψ ”¹¹.

¹⁰ S. Freud, *op. cit.*, p. 376.

¹¹ *Ibidem*, p. 320-321.

În această scriere inaugurală, Freud se opune lui Breuer, care credea că fenomenele psihice ar trebui să fie descrise în limbajul psihologiei. Or, reținerea pe care o are Freud nu este aceea a descrierii ci a explicației științifice referitoare la observațiile sale clinice. Se poate vorbi aici despre construcția unui model? În orice caz, nu unul care relevă de o bună funcționare, de o armonie. De aceea, acest eseu asupra corelațiilor între psihic și biologic este – de o manieră radicală – psihanalitic pentru că el e legat în mod direct de invenția inconștientului. Simptomele isterice și obsesionale care reclamă și suscită explicații nu sunt niște ratări ale unei „bune” funcționări posibile. Putem, așadar, afirma în acest caz că ratarea e înscrisă în însuși aparatul psihic? Se acordă, încă o dată, o importanță prea mare unui ideal, iar idealul este ceea ce separă gândirea de act¹². Atâta vreme cât Freud credea că fenomenele psihice anormale aveau aceeași natură cu cele normale, el realiza un act teoretic care îl determina să construiască pe baza diferențelor, a hiatusurilor, pe hazard sau pe circumstanțial, pe „alegera” facilităților, mai precis, pe funcționarea – nici corectă, nici defectuoasă – a aparatului psihic.

Schiță a unei psihologii științifice – scrisă foarte timpuriu, și anume în toamna anului 1895 – nu este, așadar, nici un text de psihologie, nici un text de neurologie ci unul de... psihanaliză. Chiar dacă aparatul psihic apare conceput ca un sistem de investiții ale cantităților de excitație care trebuie să-

¹² Devine acum clar că actul psihanalitic n-are nimic de-a face cu simpla actualizare (mai mult sau mai puțin reușită) a unei posibilități comprehensibile. Inconștientul intervine (prin refulare și, mai apoi, prin întoarcerea refulatului) în însăși această actualizare, producând un hiatus (nota trad.).

și găsească o ieșire – adică o descărcare – pentru a reveni la acea stare de excitație, inferioară, numită „plăcere” – teză pe care Freud o va modifica în 1920, în *Dincolo de principiul plăcerii* – remarcăm, totuși, că hiatusul dintre procesul primar (percepția și judecata primară asupra realității) și procesul secundar (gândirea) este deja marcat și susținut de limbaj, chiar dacă nu saturat „întru totul” de acesta. Astfel înțeles, limbajul poate fi locația strategică – și singura – proprie eficacității a ceea ce a căpătat, rapid, numele de „*talking cure*”¹³.

Schița nu se prezintă ca o schemă dinamică sau o topografie a circulației energiei. Poziția singulară pe care o primește limbajul nu trimite la o înțelepciune divină, livrată printr-o voce anume sau printr-un text scris. Simptomul nu mai este un accident ci trimite la hiatusul ce descrie ideea memoriei inconștiente. Astfel încât Freud și Breuer puteau afirma: istericul suferă de reminiscențe.

Inconștientul este psihic în suși

Cine sunt eu? Cine poate să știe din ce cuvinte este făcut, prin ce rescriere anume se leagă el de ceea ce Freud definea în Scrisoarea 52 (din 6 ianuarie 1896) adresată lui Fliess, drept o succesiune a straturilor de inscripții mnezice.

În *Interpretarea viselor* (1900), Freud scria: „Renunțarea la supraestimarea proprietății conștiinței devine o condiție indispensabilă pentru a o viziune corectă asupra

¹³ „Cură prin vorbire”, în l. engl. în original (nota trad.).

psihicului”¹⁴. El va merge chiar mai departe: „Inconștientul coincide, de fapt, cu psihicul real, a cărui natură internă ne este la fel de necunoscută ca și realitatea lumii externe și pe care datele conștiinței ne-o oferă la fel de incomplet cum ne este oferită lumea externă de către datele organelor noastre de simț”¹⁵. În această operă, Freud propune analogia între sistemul conștiinței și sistemul perceptiv. Conștiința „nu e mai mult decât un organ de simț pentru perceperea calităților psihice”¹⁶.

Această carte centrală deschide relații noi între Freud și cei care, entuziasmați de această lectură, îi scriau, îl vizitau, începeau – împreună cu el – ședințe de psihanaliză, colaborau la publicații și congrese comune, îi deveneau elevi și discipoli. Nu pentru că în scrierile anterioare ale lui Freud inconștientul nu fusese reperat prin efectele sale, adică descris sau denumit. În fapt, unul dintre efectele recunoașterii publice a *Interpretării viselor* este legat chiar de maniera în care elevii vor pune stăpânire pe noțiunea de inconștient. Obiectivându-l ca un fel de „posesiune comună”, nu vor oculta ei tocmai calea care i-a dat consistență?

Un text din capitolul 7 stabilește următoarea joncțiune: „Identitatea deplină dintre particularitățile proprii travaliului visului și cele ale activității psihice care produce

¹⁴ S. Freud, *Interpretarea viselor*, op. cit., p. 555.

¹⁵ *Ibidem*. Rămâne, totuși, frapant faptul că acest rest care afectează atât cunoașterea obiectivă cât și cea subiectivă constituie principiul fundamental al filosofiei critice a lui Kant (nota trad.).

¹⁶ *Ibidem*, p. 558. Traducere modificată după ediția franceză deja citată (nota trad.).